

ПАРАЎНАЛЬНАЯ ФРАЗЕАЛОГІЯ БЕЛАРУСАЎ І ІНШЫХ СЛАВЯН ЯК АСНОВА ДЛЯ МІЖКУЛЬТУРНАЙ КАМУНІКАЦЫІ

С.І. Міхайлаў

Віцебск, ВДУ імя П.М. Маішэрава
(e-mail: MikhaylovSI74@mail.ru)

У апошнія дзесяцігоддзі акрэслілася выразная цікавасць да праблем параўнальна-супастаўляльнага вывучэння фразеалогіі роднасных і няроднасных моў з мэтай выяўлення тоесных (інтэграцыйных) і дыферэнцыяльных прыкмет, а таксама правільнага ўжывання ўстойлівых адзінак мовы падчас міжкультурных стасункаў.

Фразеалагічныя адзінкі (ФА) як моўныя знакі, якой бы своеасаблівасцю яны не валодалі ў розных мовах свету, уяўляюць сабой двухбаковую сутнасць, якая заключаецца ў адзінстве формы і значэння (плана выражэння і плана зместу). План зместу ФА уяўляе сабой складаную семантычную структуру, якая ўключае катэгарыяльна-граматычнае значэнне, дэнататыўна-сігніфікатыўны аспект, у якім выяўляецца сэнсавы змест фразеалагізма, яго прадметная суаднесенасць, канататыўны аспект, які выражаецца праз такія складаючыя, як экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць, ацэначнасць, функцыянальна-стылістычная суаднесенасць. План выражэння (формы) праяўляецца перш за ўсё ў кампанентным складзе, марфалагічнай арганізацыі і сінтаксічнай структуры фразеалагізма.

Аднак першачарговай задачай супастаўляльнага даследавання фразеалогіі беларускай і іншых славянскіх моў з'яўляецца ўстанаўленне дастаткова аб'ектыўных крытэрыяў (якаснага і колькаснага) выдзялення ўстойлівых адзінак, што адносяцца да ліку агульных, г.зн. абсалютна тоесных ці варыянтных у структурна-семантычным плане.

Мэта артыкула: правесці параўнальны аналіз фразеалагізмаў у беларускай, рускай, польскай і балгарскай мовах з мэтай выяўлення іх тоеснасці ў сэнсаво-культуралагічным плане, а таксама падбор найбольш ужывальных тоесных фразеалагізмаў, прымяняльных у міжкультурных стасунках.

Матэрыял і метады. Аб'ектам нашага даследавання з'яўляліся фразеалагічныя адзінкі (ФА) беларускай і іншых славянскіх моў (рускай, польскай, балгарскай). Сінхронны аспект даследавання абумовіў выбар метадаў, якія дазволілі комплексна апісаць фразеалагізмы беларускай і іншых славянскіх моў: апісальны, супастаўляльны, структурна-тыпалагічны, арэальны, метады кампанентнага аналізу, аналіз лінгвістычнай літаратуры.

Вынікі і іх абмеркаванне. Фразеалагізмы, што выдзяляюцца ў якасці агульных для беларускай і іншых славянскіх моў, павінны ў першую чаргу мець аднолькавае катэгарыяльна-граматычнае значэнне і ў адпаведнасці з гэтым адносіцца да аднаго і таго ж семантыка-граматычнага разраду. Наўрад ці можна лічыць правільным, калі міжмоўнымі фразеалагічнымі эквівалентамі прызнаюцца, напрыклад, субстантыўны фразеалагізм беларускай мовы *жаўтаротae птушана* і дзеяслоўны фразеалагізм балгарскай мовы *има още жълто около/на уста*. Па прычыне несупадзення катэгарыяльна-граматычнага значэння ў якасці міжмоўнага фразеалагічнага эквівалента вышэйпрыведзенаму фразеалагізму беларускай мовы нельга разглядаць і ФА польскай мовы *tięć żółto w dzióbku*.

Дэнататыўны і сігніфікатыўны кампаненты значэння складаюць аснову зместавай структуры ФА і з'яўляюцца вызначальным фактарам пры ўстанаўленні семантычнай тоеснасці разнамоўных ФА.

Канататыўны кампанент значэння ФА фарміруецца на аснове вобраза, што ствараецца раздзельна аформленым прадметна-канкрэтным словазлучэннем. З гэтага вынікае, што на пытанне аб супадзенні або разыходжанні канататыўнага аспекту значэння разнамоўных ФА, якія маюць тоеснае дэнататыўна-сігніфікатыўнае значэнне, можна адказаць толькі пасля аналізу іх формы (кампанентнага складу і сінтаксічнай структуры) і высвятлення ступені яе супадзення шляхам супастаўлення лексічных кампанентаў і структурна-сінтаксічных схем (мадэлей) ФА, узятых паасобку і па-за фразеалагічным ужываннем. Тоеснасць дэнататыўна-сігніфікатыўнага і канататыўнага значэнняў мае месца, як правіла, пры поўным супадзенні кампанентнага складу і сінтаксічнай структуры. Такое поўнае супадзенне элементаў плана выражэння і ў адпаведнасці з гэтым тоеснасць не толькі дэнататыўна-сігніфікатыўнага, але і канататыўнага аспектаў значэння назіраецца, напрыклад, у наступных беларуска-іншаславянскіх фразеалагічных адпаведніках:

- 1) бел. *зablудная авечка* – рус. *зablудшая овца* – польск. *zabląkana owca (owieczka)* – балг. *зablудена овца* ‘чалавек, які збіўся з правільнага жыццёвага шляху’;
- 2) бел. *на вецер* (гаварыць, крычаць) – рус. *на ветер* – польск. *na wiatr* – балг. *на вятър* ‘дарэмна, упустую, безвынікова’;
- 3) бел. *пад адкрытым небам* – рус. *под открытым небом* – польск. *pod otwartym niebem* – балг. *под открито небе* ‘на вуліцы, не ў памяшканні’;
- 4) бел. *вецер у галаве* – рус. *ветер в голове* – польск. *wiatr w głowie* – балг. *вятър в главата* ‘занадта легкадумны, несур’ёзны’;
- 5) бел. *паказаць дзе ракі зімуюць* – рус. *показать где реки зимуют* – польск. *pokazać gdzie raki zimiują* – балг. *покажа къде зимуват реките* ‘жорстка пакараць, правучыць каго-н. так, каб не захацелася паўтарыць што-н. яшчэ раз. Часцей як выказванне пагрозы’.

Такія прыклады поўнага супадзення формы і значэння фразеалагізмаў у роднасных славянскіх мовах даволі шматлікія. Тым не менш, часцей назіраюцца выпадкі разыходжання ў кампанентным складзе і/або сінтаксічнай структуры суадносных фразеалагізмаў беларускай і іншых славянскіх моў. Гэта выклікана фанетычнымі, структурна-граматычнымі і лексіка-семантычнымі асаблівасцямі кожнай асобнай славянскай мовы, у адпаведнасці з якімі афармляюцца тоесныя па значэнні ФА. З’яўляючыся састаўной часткай мовы, фразеалогія, натуральна, захоўвае яе асноўныя ўласцівасці і асаблівасці, падпарадкоўваецца яе ўнутраным законам [2, с. 5]. Наўрад ці трэба даказваць той несумненны факт, што ў групе роднасных моў, якімі з’яўляюцца беларуская, руская, польская і балгарская, кожная з іх разам з агульнаславянскімі рысамі захоўвае ўласныя рысы, якія вызначаюць яе месца ў радзе іншых роднасных моў.

Аднак поўная сэнсавая тоеснасць фразеалагізмаў у беларускай і іншых славянскіх мовах захоўваецца пры няпоўнай тоеснасці іх планаў выражэння ў тым толькі выпадку, калі адрозненні ў кампанентным складзе і/або сінтаксічнай структуры не падрываюць адзінай вобразнай асновы разнамоўных фразеалагізмаў, з якой непасрэдна звязаны канататыўны кампанент іх значэння.

Адрозненні плана выражэння суадносных фразеалагізмаў беларускай і іншых славянскіх моў, якія не ўплываюць на тоеснасць іх семантыкі, зводзяцца да пэўных разыходжанняў марфалагічнага, структурна-сінтаксічнага і лексічнага аспектаў.

Непарыўнае адзінства плана зместу і плана выражэння фразеалагізмаў не адмаўляе магчымасці больш дэталёвага даследавання аднаго з бакоў ФА, у прыватнасці – плана зместу. Супастаўляльны аналіз плана зместу беларускіх фразеалагізмаў дадзенай групы з адпаведнымі адзінкамі іншых славянскіх моў дае магчымасць прасачыць непаўторны спосаб вобразнага мыслення кожнага народа. Для вырашэння гэтай задачы істотнае значэнне набывае аналіз вобразнай асновы фразеалагізмаў, своеасаблівай “метафарычнай мадэлі” светаразумення. Пры гэтым, па-за ўвагай застаюцца марфалагіч-

ныя і структурна-сінтаксічныя разыходжанні плана выражэння фразеалагізмаў у параўнованых мовах.

Найбольш прыдатнай пры супастаўляльным аналізе плана зместу фразеалагізмаў асобных моў падаецца класіфікацыя, прапанаваная вядомым беларускім фразеолагам А.С. Аксамітавым, заснаваная на семантычных і анамасіялагічных прынцыпах. Згодна з ёй даследчык вылучае 1) абсалютныя, 2) эквівалентныя, 3) тоесныя і 4) адэкватныя тыпы ізафразем (грэц. *isos* аднолькавы, падобны + фразема) [1, с. 35–36].

Пад абсалютнымі, або поўнымі, ізафраземамі разумеюцца фразеалагічныя адзінкі, кампаненты якіх па сваім значэнні і вобразнай аснове поўнасьцю супадаюць у параўнованых мовах: бел. *як рыба ў вадзе*, рус. *как рыба в воде*, польск. *jak ryba w wodzie*, балг. *като риба във вода*; бел. *ліць ваду на млын*, рус. *лить воду на мельницу*, польск. *lać wodę na szuj młyn*, балг. *наливам вода във воденицата*.

Эквівалентныя ізафраземы супадаюць па вобразнай складовай, але адрозніваюцца значэннем аднаго з кампанентаў: бел. *як кот на сала*, рус. *как кот на сметану*, польск. *jak kot na szperkę* (літаральна “як кот на скварку”), балг. *като котка на суджук* (літаральна “як кошка на суджук” [гатунак каўбасы]); бел. *як свінні сядло*, балг. *като на свиня звънец (обеца, ботуши)* “як свінні званок (завушніца, боты)”.

Тоесныя ізафраземы супадаюць па сінфікацыйнай функцыі, але адрозніваюцца кампанентным складам і вобразнай складовай: бел. *з аднаго балота чэрці*, рус. *одного поля ягода*, польск. *z tej samej gliny*, балг. *от един дол дренки* (літаральна “з аднаго долу плады кізілу”).

Адэкватныя ізафраземы розняцца паміж сабой не толькі кампанентным складам і вобразнай складовай, але і семантыка-стылістычнай функцыяй, вызначаюцца таксама т.зв. нацыянальна-культурным кампанентам: бел. *як гусь на бліскавіцу* (глядзец), рус. *как баран на новые ворота*, польск. *jak cielę (wół) na malowane wrota* (patrzeć, gapić się), балг. *като теле пред шарена порта* (гледам, зяпам).

Абсалютныя беларуска-іншаславянскія ізафраземы могуць быць дваістага паходжання:

1) яны могуць мець генетычную агульнасць. Гэта адзінкі, якія ўжываюцца ва ўсіх ці амаль усіх славянскіх мовах і якія, хутчэй за ўсё, узніклі ў агульнаславянскую эпоху (бел. *як грыбы (пасля дажджу)* – рус. *как грибы (после дождя)* – польск. *jak grzyby (po deszczu)* – балг. *като гъби (след дъжд)*; бел. *мурашкі бегаюць па целе (на спіне, на скуры)* – рус. *мурашки бегают по телу (спине, коже)* – польск. *mrówki chodzą po plecach* – балг. *мравки лаят по тялото (гърба, кожата)*; бел. *ранняя птушка* – руск. *ранняя птица* – польск. *ranny ptaszek* – балг. *рано пиле*). Аналагічных выразаў з такой самай вобразнасцю, значэннем і граматычнай структурай няма ў іншых еўрапейскіх (неславянскіх) мовах. У якасці агульнаславянскіх, відаць, варта разглядаць і асобныя выразы, што з’яўляюцца агульнымі толькі для ўсходнеславянскіх і, напрыклад, польскай ці балгарскай моў (бел. *вешаць сабак* – рус. *вешать собак* – польск. *wieszać psy* «параўн.: балг. *стоварвам кривите дърва* (вэрху някого), што літаральна азначае “узвальваць крывыя дровы (на каго)”); бел. *між двух агнёў* – рус. *между двумя огнями* – балг. *между два огъня* «параўн.: польск. *między młotem a kowadłem*, літаральна “паміж молатам і кавадлам”);

2) узнікненне значнай колькасці беларуска-іншаславянскіх ізафразем можа таксама быць вытлумачана працэсам узаемадзеяння славянскіх моў у выніку побытавых, грамадска-палітычных, культурных кантактаў, што адбываліся ў перыяд значна пазнейшы за агульнаславянскую эпоху. У выніку такіх кантактаў беларускага і іншых славянскіх народаў узніклі абсалютныя ізафраземы, арэал распаўсюджвання якіх абмяжоўваецца, як правіла, 2–3 мовамі. У іншых славянскіх мовах такім ізафраземам адпавядаюць адзінкі з іншай структурай, кампанентным складам і вобразнай асновай, г.зн. тоесныя ці адэкватныя ізафраземы. Так, напрыклад, беларуска-польскія моўныя кантакты XVII – XVIII ст.ст. з’явіліся прычынай узнікнення шэрага абсалютных бела-

руска-польскіх ізафразем, адпаведна якім рускія і балгарскія – тоесныя, адэкватныя або эквівалентныя:

як бабёр, jak bóbr, в три ручья, лея реки от слъзи;
як гусь з парасём, jak geś z prosięciem, на разных языках, на различни езици;
даваць перуноў, ciskać pioruny, метать громы и молнии, гръм и молнии сипя;
на горкі яблык, na kwaśne jabłko, до полусмерти, до смърт.

Да абсалютных беларуска-польскіх ізафразем належаць і шмат якія іншыя выразы: бел. *у гарачай вадзе купаны* – польск. *w gorącej wodzie kąpany*, бел. *прыйдзе коза да воза* – польск. *przyjdzie koza do woza*, бел. *як вол да карэты* – польск. *jak wół do karety* і г.д. Пры гэтым не заўсёды можна дакладна акрэсліць накірунак пранікнення дадзеных фразеалагізмаў. Сярод іх могуць быць і ўласна беларускія, якія перайшлі ў польскую мову, і, наадварот, запазычаныя з польскай ці, як у выпадку з ФА *грушы на вярбе*, украінскай моў. Дакладную характарыстыку ў генетычным плане, як слухна зазначае вядомы даследчык беларускай фразеалогіі І.Я. Лепешаў, “такія выразы, магчыма, атрымаюць толькі з шырокім вывучэннем славянскай фразеалогіі ў гістарычным плане, калі будуць складзены гістарычныя слоўнікі фразеалагізмаў славянскіх моў” (1998) [2, с.3]. Значна прасцей у гэтым плане з фразеалагічнымі запазычаннямі параўнальна нядаўняга перыяду, калі накірунак пранікнення ФА больш відавочны. Так, напрыклад, усходнеславянскія, згодна з Этымалагічным слоўнікам фразеалагізмаў І.Я. Лепешава (1981), па сваёй генетычнай прыродзе фразеалагізмы *дзесятая вада на кісялі* або *віламі на вадзе пісана* безумоўна трапілі ў польскую мову шляхам запазычання з усходнеславянскіх моў. Дадзеныя ФА (*dziesiąta woda po kisielu, widłami na wodzie pisane*) фіксуюцца асобнымі лексікаграфічнымі крыніцамі польскай мовы (у прыватнасці – *Słownikiem języka polskiego pod red. Witolda Doroszewskiego* (1967, т. IX, с. 1197–1199) і выкарыстоўваюцца паралельна з фразеасемантычнымі сінонімамі з іншым кампанентным складам, сінтаксічнай будовай, вобразнай складовай (*trzecia woda z gruszek* “трэцяя вада з груш”, *palcem (patykiem) na wodzie pisane* “пальцам (палкай) на вадзе пісана”). Абсалютныя беларуска-польска-рускія ізафраземы выразна выяўляюцца пры супастаўленні іх з аналагічнымі ў плане зместу адзінкамі іншых славянскіх моў, у прыватнасці – балгарскай:

дзесятая вада на кісялі, десятая вода на киселе, dziesiąta woda po kisielu, роднина по бяла кобила “радня на белай кабыле”;

віламі на вадзе пісана, вилами по воде писано, widłami na wodzie pisane, писано е на леда “на лёдзе пісана”;

стары верабей, старый воробей, stary wróbel, от стара коза яре “ад стараі казы казляня”.

Яшчэ большай актыўнасцю і ўзаемапранікненнем адзначаліся моўныя кантакты беларускага і рускага народаў, што прывяло да існавання абсалютных беларуска-рускіх ізафразем, якім у польскай і балгарскай мовах адпавядаюць тоесныя, адэкватныя або эквівалентныя:

абсёвак у полі, обсевок в поле, mała ryba “малая рыба”, седмата дупка на кавала “сёмае дупло кавала”;

цераз пень калоду, через пень колоду, po lebkach “по галоўках, на вярхах”, през куп за грош “праз кучу за грош”;

з агню ды ў польмя, из огня да в польмя, z deszczu pod rybnę “з дажджу пад вадасцёкавую трубу”, от трън на глог “з калючкі на глог”.

Абсалютных беларуска-руска-балгарскіх ізафразем, якім у польскай мове адпавядаюць тоесныя, адэкватныя або эквівалентныя ізафраземы, налічваецца значна менш. Напрыклад:

«адным стрэлам» забіць двух зайцаў, убить двух зайцев, убия с един кушум два заека, урієс dwie pieczenie przy jednym ogniu “выпекчы дзве стравы на адным агні”;

гнацца за двума зайцамі, гнацься за двума зайцамі, гоня два заека, *dwie sroki za ogon trzymać* “дзве сарокі за хвост трымаць”;

стары воўк, стары волк, стар вълк, *szczwany lis* “хімрая ліса”;

Гэты факт, відаць, тлумачыцца большай ступенню ўзаемадзеяння моў і культур менавіта беларускага, польскага і рускага народаў у выніку значнай агульнасці іх гістарычнага лёсу, а таксама блізкасці тэрыторыі.

Што да ФА беларускай мовы, якія не ўтвараюць з рускай, польскай і балгарскай мовамі абсалютных ці, прынамсі, эквівалентных ізафразем, то прычыну іх узнікнення трэба шукаць у першую чаргу ў экстралінгвістычных фактарах і псіхічным іх успрыманні, якія парадзілі адметны вобраз ФА. Найбольшую колькасць ФА беларускай мовы (прыкладна 40%) складаюць менавіта ідыёмы з нацыянальна-культурнай асновай плана зместу. Яны адрозніваюцца ад рускіх, польскіх, балгарскіх ФА і кампанентным складам, і вобразнай складовай, і т.зв. нацыянальна-культурным кампанентам. Параўн.:

ні вала ні каня, ни кола ни двора, *ani zagona ani ogoła* „ні загона ні хваста”, *нямям побит кол (в землята)* “не мець забітага кала (у зямлі)”;

хоць на воўка ўзлезь, хоть глаз выколи, *atramentowe ciemności* „атрамантавая цемра”, *като в катраница* “як у посудзе з дзёгцем”;

конь божы, без царя в голове, *osiolek (osioł) boży* „асёл божы”, празна глава “пустая галава”.

Заклучэнне. Маючы розныя вобразныя асновы, такія агульныя ў плане зместу фразеалагізмы адлюстроўваюць адмысловы характар светаўспрымання кожным з народаў, які неабходна ўлічваць пры падрыхтоўцы да міжкультурных стасункаў і падчас іх, каб быць максімальна зразумелым для суразмоўцы – прадстаўніка іншай нацыянальнасці агульнаславянскага паходжання.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Аксамітаў, А. С. Беларуская фразеалогія ў адносінах да польскай і рускай / А. С. Аксамітаў // Роднае слова. – 2001. – №7. – С.35-36.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы / І. Я. Лепешаў. – Мн. : Вышэйшая школа, 1998.
3. Фразеологический словарь русского языка / сост. А.Н. Тихонов (рук. авт. кол.), А. Г. Ломов, Л. А. Ломова. – М. : Русский язык Медиа, 2007. – 335 с.
4. Фразеологичен речник на българския език / сост. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. – София, 1974-1975. – Т. I. – 759 с. – Т. II. – 779 с.
5. Skorupka, Stanisław. Słownik frazeologiczny języka polskiego / S. Skorupka. – Warszawa: Wydawnictwo “Wiedza Powszechna”, 1967-1968. – Т. I – 788 s. – Т. II. – 905 s.

УДК 376.64

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКИХ ДОМОВ В ИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ САМООПРЕДЕЛЕНИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Е.А. Петраш
Псков, ПсковГУ
(e-mail: vea2005@mail.ru)

В современном обществе для рынка труда свойственен большой уровень конкурентоспособности специалистов разных сфер деятельности. Воспитанники детских домов в большей степени, чем дети, воспитывающиеся в семьях, имеют проблемы с самоопределением как профессиональным, так и личностным.